

Helytörténeti pályázatok a múzeumban

„A hazafit önereje nem ismeréséből származó elcsüggedéstől megóvni egyedül a honismeret képes”
(Fényes Elek)

A honismeretet egészen az 1970-es évekig – számunkra talán szokatlan módon – elsősorban több tudományágra kiterjedő, több szakterületet közösen érintő önálló tudományágnak tekintették. A mai értelemben és formában csak az 1970-es évek elejétől – egészen pontosan az I. Országos Honismereti Konferenciától – vált benne alapfunkcióként hangsúlyozottá a mozgalmi jelleg: az önkéntesség, az öntevékenység, a nevelés-önnevelés kívánalma és vált a haza megszerettetésének, megismertetésének nagy alkotóműhelyévé, amelyben az egyetemes, a nemzeti és a helyi történelem elválaszthatatlan egységet alkot. Feladatának tekintette továbbra is a múlt hagyományainak felfedezését, az együttműködést, a kapcsolatok kiépítését a mozgalomban érdekelt intézményekkel, a tudomány hivatásos szakembereivel. Sajnos kritikaként kell megjegyeznünk, hogy inkább a honismereti mozgalom – és kevésbé a szakma – tartotta feladatának a tudománysegítő tevékenységet, a szakembereket foglalkoztató időszakos kutatási feladatokkal való megismerkedést, a honismereti munkások szemhatárának tágítását, a korszerű kutatási módszerekkel való megismerkedést, melynek a gyűjtő- kutatómunkában igen jó hasznát vehették volna a honismeret szerelmesei.

A születő mozgalom első résztvevői, aktivistái, a szülőföldjüket, lakóhelyüket szerető emberek, illetve ezek fokozatosan közösséggé váló csoportosulásai voltak. Kutató-gyűjtő tevékenységüket kezdetben nem csak a szakma tartotta megbocsátható szenvedélynek, jobb esetben hobbinak. De mint később bebizonyosodott, ez a hobbi egyre többeket kezdett érdekelni és egyre többeket vonzott magához. Újabb és újabb embereket nyert meg az ügy számára, egyben biztatva őket arra, hogy elszigeteltségükből a nyilvánosság elé lépjenek. Az amatőr történetkutatók mind többet tanultak és ismertek meg a szakmából és már nem lehetett őket nem figyelembe venni. A mozgalom működéséhez azonban szervezethez volt szükség. Így már kezdetektől fogva kereste a honismereti mozgalom – és meg is találta – azokat az intézményi kereteket, amelyekben kifejtette tevékenységét. Ezért látjuk azt, hogy a honismereti munkát – elég sokáig – népművelési tevékenységnek tekintették, s ezért találtak otthonra először a szakkörök, honismereti körök, klubok formájában a művelődési házakban, könyvtárakban, tömegszervezetekben és talán legkésőbb a múzeumokban. Hogy miért nem a szakma, a múzeum segítette a mozgalmat a helytörténet-kutatás fejlesztését? Ennek oka többféleképpen is magyarázható. Egyrészt a szakemberek féltek a hozzá nem értésből, a „hályogkovács” módszerből bekövetkező jóvátehetetlen károktól, másrészt sok energiát kellett volna fektetniük abba, hogy a laikus történetkutató a szakszerűhöz közelítő munkát hozzon létre. Aztán, ha ez már megtörtént, potenciális ellenfélle vált a helytörténet-kutató, következőképpen szakmai féltékenységből nem támogatta. (Elnézést kérek azoktól, akik nem így tettek.) S bár a szakma nehezen ismerte el s fogadta be a honismereti mozgalom helytörténet-kutatóit, mégis azt kell mondanunk, hogy a mozgalom és a múzeum kapcsolatának alakulása már a kezdetektől – ha nem is idilli –, de magától értetődő volt.

Az amatőr helytörténet-kutatónak szakmai segítségre volt szüksége, természetes, hogy a szakemberhez fordult. Az értő ember irányításával a gyűjtőmunka helyes módszereinek elsajátításával a megfelelő szakirodalom megismerésével már bátrabban, önállóbban és szakmailag is helytállóan folytathatta a megkezdett munkát. Jó néhány múzeum széles látókörű, figyelő szakembere felismerte a honismereti munkában rejtőző lehetőségeket, és annak jelentőségét. Egyre több helyen hoztak létre múzeumbaráti köröket, szerveztek az érdeklődő laikusok számára szakköröket, klubokat, táborokat és továbbképzéseket, vonták be az önkénteseket a jelző, feltáró és gyűjtőakciókba. A kapcsolat mindkét fél számára egyre gyümölcsözőbbé vált. Ma már ezeknek a munkaformáknak, együttműködéseknek nagy hagyományuk van, s napjainkban is egyre nő a jelentőségük.

Az érdeklődés irányultsága miatt a kezdeti időkben (az 1950–1960-as évek) a helytörténet-kutatás kizárólag a néprajzi gyűjtőmunkában jelentett hasznót. A helyi adottságtól függően

és indíttatva először a néprajz tárgyi emlékeit gyűjtötték, kisebb részben fordultak a műemlékek és a történelmi emlékhelyek felé a nem hivatásos, amatőr történetkutatók. Az első gyűjtőket aztán érdekelni kezdte a szép népművészeti tárgyak története, a hétköznapi tárgyak és a tárgykészítés folyamata, az elődök életmódja, sorsa is. Egyre többen törekedtek a tárgyak megszólaltatására, egyre szélesebb körben foglalkoztak a népi kultúra kutatásával, a szellemi néprajz emlékeinek gyűjtésével, a műemlékek, a régi romok és a patinás, ősi történelmi családok múltjának lejegyzésével. Később, az 1960–1970-es évek fordulóján fokozatosan terjedt ki a kutatás a XVIII. és XIX. századra, illetve a közelmúltra is. Ennek oka abban keresendő, hogy a múzeumok már tudatosan kezdtek törekedni arra, hogy a múzeum népművelői között mindig legyenek olyanok, akik a honismereti tevékenységet szervezik és segítik. Ugyanakkor, ebben az időben kezd a klasszikus, hagyományos muzeológiai szakágak mellett teret nyerni az új- és legújabb kori történelmi muzeológia.

A történelmi muzeológia igen fiatal tudomány. A muzeológia arisztokráciája, a régészet után sorrendben következő néprajztudomány is alig 150 évre tekint vissza, a történelmi muzeológia pedig néhány évtizedével éppen csak kinőtte a gyerekcipőjét. Csak az 1960-as évek fordulóján vált országosan elfogadottá a muzeológia ezen új ága. Ebben az időben jöttek létre a megyei múzeumi szervezeteken belül az első új- és legújabb kori gyűjtemények, illetve 1957-ben az első országos múzeum: a Legújabb Kori Történelmi Múzeum is. Itt kezdtek dolgozni az első történelmi muzeológusok is. Ezeknek a gyűjteményeknek gyarapodását és magának a történelmi muzeológiának eredményességét nagyban befolyásolta a tömegkapcsolat. Ennek eleve adott kerete lehetett a honismereti mozgalom már meglévő aktívahálózata, illetve lehettek aktivistái a helytörténet-kutatás nem hivatásos megszálottjai.

Ezen ismeretek birtokában nem lesz nehéz belátnunk, hogyan és miért talált egymásra a helytörténészek kívánsága és a múzeumok szükséglete. E kettő teljesítésére mi sem volt kézenfekvőbb, mint a helytörténelmi pályázatok kiírása. A honismereti mozgalomnak a történelemhez, a múzeumi tevékenységhez vonzódnó felnőtt és diák tagjai, szakkörsei eleve biztosították ezeknek a pályázatoknak potenciális bázisát, érdeklődését és egyben sikerét is. Ezek a pályázatokon a pályázó megmérettetett és szakmai irányítást kapott, a muzeológus pedig a bírálaton túl szakmai ismereteket nyújtott és jó mederbe terelte a történelem iránt érdeklődő helytörténet-kutatót.

Az első pályázatot az 1948-, illetve az 1950-es évek fordulóján a Néprajzi Múzeum hirdette meg, így az új- és legújabb kori történelmi pályázatok kiírása egyértelműen a néprajzosok által kitaposott ösvényen indulhatott el. E feladatra vagy kötelességre a Néprajzi Múzeumból illetékességből átküldött pályázatok is felhívták a történelmi múzeumok figyelmét. (A néprajzi pályázatokra ugyanis egyre több nem néprajzi témájú dolgozat érkezett, a szabadon választott téma kategóriájában.)

A szakmai szükségleteken túl meg kell még egy okot említenünk, miért fordultak a múzeumok, illetve a muzeológusok a pályázati rendszer folyamatossá tételéhez és intézményi háttérrel való folytatásához. Ugyanis a történelmi múzeumok pályázataival párhuzamosan a legkülönbözőbb szervezetek és intézmények is meghirdettek történelmi, illetve néprajzi pályázatokat. Óriási szellemi energia befektetésével a pályaművek százai készültek el, az adatok tízezeit tárta fel a szorgos kutatómunka, de amiatt, hogy nem tudományos intézmény volt a gazdája (kivéve a néprajzot), ezek többsége elveszett az utókor számára. A pályázatok nagy részét tematikailag ötletszerűen hirdették meg és a pályázat eredményének kihirdetése után a dolgozatot – jobb esetben – különböző irattárak mellé kerültek, ha azóta gondos irattárosok – hangsúlyozom, nem levéltárosok –, mint fölöslegest, mint a meghirdető szervezethez, intézményhez nem tartozót ki nem selejtezték. Nem beszélve a dolgozat mellett megjelenő eredeti dokumentumok, mellékletek pusztulásáról. (Itt elsősorban irat és dokumentumanyagról, illetve fényképanyagról van szó.) Nagyon sok eredeti tárgy, irat stb. pedig úgy pusztult el, hogy csináltak belőle egy kiállítást, aztán lebontották, és egyszer csak nem volt gazdája. Szó szerint a szemétdombra került. Természetesen igazságtalanok lennének, ha csak elmarasztalólag szólnánk a nem országos múzeumok által meghirdetett pályázati rendszer kialakulását megelőző időszakról, hiszen ez a tényleges problémák ellenére is sok helytörténet-kutatót komoly és értékes munkára készítetett. Sőt nem egy intézmény komoly szellemi energiát fektetett

az irányításába, csupán a munkák utóéletének szakmai háttere, a szakszerű megőrzés hiányzott.

A történeti múzeumoknak be kellett látniuk, hogy szükség van a már jól működő néprajzi pályázat mellett a történeti pályázatok országos szakmai összefogására is, amely biztosította nemcsak a megírt munkák megőrzését, de az amatőr kutatók szakmai hozzáértésének elmélyítését és továbbképzését is. Az első, a Magyar Nemzeti Múzeum Adattárában nyomtatott pályázatot 1965-ben, – akkor még – a Legújabb Kori Történeti Múzeum írta ki a TIT támogatásával. Ez már egy minden eddigit felülmúló, színvonalas pályázat volt, amelynek tematikája természetesen nem volt mentes a kor szellemétől. Ebben helyeztek hangsúlyt először a helytörténetre, elsősorban a falu- és a várostörténetre. A bírálóbizottság kiemelte, hogy a dolgozatok gazdag levéltári és sajtóanyag felhasználásával készültek. „A szerző jó marxista felkészültséggel vonta le a forrásanyagból szükséges történeti következtetéseket” – írja a korabeli összefoglaló. Ebből gondolható, hogy csak kritikával olvasva használhatók ezek a munkák. A pályamunkák között megjelentek az első üzem-, gyár- és ipartörténetek, a mezőgazdaság átszervezését és a termelőszövetkezetek történetét feldolgozó munkák, szép számmal küldtek be különböző kultúrtörténeti, iskolatörténeti munkákat, egyesület, társaságok történetét feldolgozó pályázatokat is. Érdekes olvasni a korabeli értékeléseket abból a szempontból, hogy milyen új eredményekkel gazdagították a történetírást, illetve hogy hány muzeális értékű dokumentum és tárgy került be általuk a területileg illetékes új- és legújabb kori történeti gyűjteményekbe. Bár hivatásos történészek már akkor sem vehettek részt a pályázatokon, ez nem jelentette azt, hogy nem akadtak olyan tanulmányok, amelyek megütötték a tudományos szakirodalom mértékét is. A korabeli beszámoló készítője megjegyzi: jó lenne 2–3 évenként a pályázati felhívást megismételni, hogy az kiszélesedjen (értsd: helytörténettel foglalkozó amatőr kutatók köre) az új- és legújabb kori történelemmel, és a múzeumok gyűjteményei újabb értékes anyagokkal gyarapodjanak.

Az újabb hivatalos pályázati kiírásra azonban csaknem tíz évet kellett várni. 1974-ben a Kulturális Minisztérium kezdeményezésére a két országos történeti múzeum, a Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum (korábban Legújabb Kori Történeti Múzeum) volt a kiírója. A meghirdetők között ekkor találjuk ott először a Hafazias Népfront égisze alatt működő Honismereti Bizottságot, és azóta is minden alkalommal. A pályázat felmenő rendszerű volt, két lépcsőben működött. A megyei múzeumok egy előzetes rostálás, értékelés után küldték országos bírálatra a pályázatokat. Így egy megyei nyertes akár országos díjat is nyerhetett. A selejtező funkción kívül a megyei múzeum adattárának a tájra vonatkozó adatok bővítésére is jó lehetőséget nyújtott. A pályamunkákban a korábban felsorolt témák mellett egyre több visszaemlékezés, hadtörténeti jellegű munka – főleg 1848, 1945, illetve az I. és II. világháború, később pedig az 1956-os eseményekről íródott – visszaemlékezések és történetek is megjelentek. Ettől az időtől kezdve találkozunk – a tudományos életben is egyre népszerűbb – életmódtörténeti, szociológiai kutatások lejegyzésével. Aki ismeri a pályázatainkat az tudhatja, hogy a legkülönbözőbb történeti témákat és muzeális értékű forrásokat feldolgozó, sokszor meglepetést is okozó pályázatokat is elfogadunk.

Összefoglalóan elmondhatjuk: a dolgozatok témája felöleli a magyar történelem, a helytörténet, az életmódtörténet, az üzem- és ipartörténet, a közművelődés-történet, az iskola- és oktatástörténet, a sport, az irodalom, a képzőművészet szinte valamennyi ágát. S ma már több ezerre tehető a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Adattárában fellelhető ilyen témájú pályázatok száma. (A más országos múzeumok, illetve vidéki múzeumok adattárában őrzött helytörténeti munkák számáról nincsenek adataink.) A kutatás során még mindig sok-sok új ötlet, lehetőség adódik a témaválasztásra. Mi soha nem akartuk és nem akarjuk ezután sem gúzsba kötni pályázóink fantáziáját, csak lehetőséget, ötleteket kívántunk adni. S ha kiemeltünk egy-egy témát, csak szerettük volna felhívni a figyelmüket a tudományos élet aktualitásaira, vagy egy jeles –nemzeti évfordulóra, így segítve „aprómunkával” a „nagy” történetkutatást.

A pályázatokat mint ismeretes, két korosztályban hirdetjük meg: ifjúsági és felnőtt kategóriában. A fiatalok munkái rövidebb lélegzetűek, inkább tollgyakorlatok. (Bár az utóbbi években jelentek meg olyanok is, amelyek a felnőtt kategóriában is az elsők között lehetnének.) A felnőtt kategóriában általában átfogóbb, több és mélyrehatóbb kutatást igénylő munkákat készítenek. A pályázatok mindig nyitlak voltak, részt vehetett rajtuk bárki, (kivéve a hivatásos